

Vesna V. Godina

SKRITE (POLITIČNE) TENDENCE DRUŽINSKE SOCIALIZACIJE: AVTORITARNI IN ANTI-AVTORITARNI PRIMER*

Avtorica skuša predstaviti sodobna teoretična protislovja glede problema skritih političnih tendenc in nenamernih političnih vsebin avtoritarne in antiavtoritarne družinske socializacije. Skladno s tradicionalnim razumevanjem tega problema je bila implicitna avtoritarna vsebina družinske socializacije razumljena kot vzrok za oblikovanje avtoritarne osebnostne strukture. Danes pa je to stališče nujno treba izprašati, kajti antiavtoritarna družinska socializacija ni temeljila na osvobajanju od avtoritete, temveč na odsotnosti tovrstne osvoboditve. V tej luči so predstavljeni primeri sodobne antiavtoritarne ameriške narcisistične socializacije, antiavtoritarne socializacije v komunah in v kibucih. Sklep teksta je, da antiavtoritarna družinska socializacija proizvaja nov tip avtoritarne osebnosti.

The author tries to identify modern theoretical controversies around hidden political tendencies and unintentional political impacts of authoritative and anti-authoritative family socialization. According to the traditional point of view the implicit political socialization of the family was responsible for the production of the authoritarian personality structure. But now the author claims that this assertion should be questioned, since anti-authoritarian family socialization did not result in liberation from authority, at best it produced an appearance of liberation. In this sense the anti-authoritarian american narcissistic family socialization, the anti-authoritarian socialization in kibbutzes and in the communes are discussed. The conclusion is that the anti-authoritative family socialization produces a new type of authoritarian personality.

socializacijska teorija, družinska socializacija, politična socializacija, avtoritarna in antiavtoritarna družinska socializacija, C. Lasch, komunne, kibbutzi

1.

Razpravljanje o političnih učinkih družinske socializacije sodi med tradicionalne teme politične socializacije. Proučevanje se razvija vsaj v dveh smereh: najprej gre za proučevanje eksplicitnega političnega učenja, ki in kakor poteka v okviru družinske socializacije; proučuje pa se tudi implicitna politična socializacija v okviru družine (tu gre spet vsaj za dve vrsti vprašanj – za vprašanje vsebin, ki vstopajo v okvire implicitne politične socializacije, in pa za vprašanje pomena teh vsebin, posebej če jo primerjamo z eksplicitnim političnim učenjem v družini).

Podrobneje se bomo ukvarjali predvsem s poslednjim izmed obeh vprašanj.

* Tekst predstavlja prirejeni del rezultatov raziskave Analiza socializacijskega procesa, ki poteka v okviru RI FSPN in ki ga financira RSS. V angleški inačici je bil predstavljen kot referat na konferenci »Hidden Tendencies and Unintentional Impacts in the Function of (Political) Socialization Agencies«, ki je v organizaciji Research Committee of Political Education IPSE potekal od 10. do 16. 12. 1988 v Budimpešti.

Danes velja bolj ali manj splošno prepričanje, da so učinki implicitne politične socializacije v družini vsaj tako pomembni, če ne celo pomembnejši od tovrstne eksplicitne socializacije. Posebej na videz povsem »nepolitičen« rezultat te socializacije je za politično socializacijo odločilen: gre seveda za psihološko strukturo posameznika, ki v bistvu določa vse možnosti in omejitve eksplicitne politične socializacije, pa tudi kasnejše politično vedenje posameznika. To dejstvo je družboslovje sprejelo vsaj po Adornovi študiji (nemškega) avtoritarnega karakterja.¹ Prav v nemškem tipu družinske vzgoje, s strogo družinsko hierarhijo in avtoriteto, so se namreč iskali razlogi za sprejemanje totalitarnih političnih rešitev, ki niso izzvale večjih odporov. Pri tem je bila odločilna implicitna politična socializacija v družini; odločilne so bile torej vsebine in obrazci družinskega vedenja, ki niso imeli nič skupnega z eksplicitnim političnim učenjem in so bili od njega celo neodvisni. Vendar je šlo v tem primeru za vidne težnje družinske socializacije, za značilnosti torej, ki so vidno opredeljevale družinski socializacijski model. Na tej podlagi je nastala tudi posebna logika, ki bi jo morda lahko poimenovali »logika kontinuitete«, povezuje pa vidne značilnosti »nepolitične« družinske socializacije s kasnejšim političnim vedenjem posameznikov.

»Logika kontinuitete« pa se ni uveljavila le na področju proučevanja politične relevantnosti avtoritarne družinske socializacije, temveč tudi na področju iskanja tistih vrst in oblik družinske socializacije, ki naj bi posameznike usmerjale v demokratično politično vedenje. Skladno z ugotovitvami glede političnih učinkov avtoritarne družinske socializacije se je izoblikovalo pričakovanje, da bo družinska socializacija, ki bo opustila tradicionalno avtoriteto, dosegla te zaželenne cilje. In 60. in 70. leta so leta izjemno pogumnih optimističnih pričakovanj glede političnih učinkov različnih tipov neavtoritarne družinske socializacije. 80. leta pa so bila že leta njenih rezultatov. Vendar pa ti žal niso potrdili in izpolnili pričakovanj.

Kaj se je pravzaprav v resnici zgodilo? In kje iskati razloge in razlago za rezultate, ki so velikokrat povsem v nasprotju s pričakovanji? V eksplicitni družinski socializaciji prav gotovo ne. Kot tudi ne v »logiki kontinuitete«; tudi vidne značilnosti implicitne politične socializacije v neavtoritarnih tipih družin poloma ne morejo pojasniti.

Ostane torej le še področje skritih tendenc in nenamernih vsebin implicitne politične družinske socializacije. In v zadnjem desetletju so bile opravljene analize, ki so potrdile, da je treba prav tu iskati odgovor na vprašanje, zakaj je neavtoritarni tip družinske socializacije glede svojih lastnih političnih učinkov razočaral.

2.

Kaj torej danes že vemo o skritih tendencah implicitne politične socializacije neavtoritarnega tipa? O tem problemu že obstaja danes vrsta pričevanj in študij. Vendar pa na tem mestu nikakor ne moremo obravnavati niti večine od njih. Zato smo se odločili izbrati dva najbolj ilustrativna primera, in sicer primer sodobne neavtoritarne ameriške družinske socializacije in primer kolektivne antiavtoritarne vzgoje v okviru kibucev in komun.

3.

Najprej nekaj besed o **sodobni ameriški antiavtoritarni družinski socializaciji**. Tu se bomo naslonili predvsem na Laschevo analizo narcističnega tipa socializacije.² Kot je že dovolj znano, je Lasch ugotovil, da je sodobna ameriška družinska socializacija radikalno opustila vse oblike tradicionalnih socializacijskih avtoritet. Ta tip družinske socializacije torej karakterizira

»abdikcija starševske avtoritete«³ oziroma »propad starševske avtoritete«.⁴ Ključna značilnost tega trenda je »odsotnost očeta«,⁵ ki seveda praviloma ne pomeni fizične odsotnosti očeta (čeprav gre v ločenih zakonih tudi za to), temveč predvsem »očetovo emocionalno odsotnost«.⁶ Lasch s tem v zvezi ugotavlja, »da se mnogim opazovalcem zdi odsotnost očeta najbolj ključno dejstvo sodobne družine«.⁷ Ta značilnost družinske socializacije je še toliko pomembnejša zato, ker se nanjo veže ali iz nje izhaja cela vrsta drugih značilnosti, ki bistveno opredeljujejo to neavtoritarno družinsko socializacijo (npr. dominantna od staršev je mati, starši otroku ne pomenijo avtoritete, temveč svetovalce in prijatelje, izoblikuje se t. i. šarada skupnosti itd.).

Ker se na tem mestu ne moremo ukvarjati niti z najpomembnejšimi izmed njih, naj kar takoj izpostavimo tisti bistveni učinek te neavtoritarne družinske socializacije, ki v bistvu že pojasnjuje razloge razočaranj nad političnimi učinki neavtoritarne družinske socializacije. Skladno z »logiko kontinuitete« se je, kot smo že omenili, pričakovalo, da bo posameznik, socializiran v takšnem tipu družinske socializacije – naj tako rečemo – ponotranjil manj družbene represije. Pričakovati je bilo, povedano drugače, da bo s slabitvijo avtoritete prišlo tudi do slabitve superega.⁸

Vendar pa žal ni tako. S tem v zvezi Lasch jasno ugotavlja tole: »Spremenjene razmere v družinskem življenju ne vodijo toliko k »slabitvi superega« kot k spremembi njegove vsebine. Neuspeh staršev, da bi služili za model discipliniranega samoobvladovanja ali da bi obvladovali otroka, še ne pomeni, da otrok odrasča brez superega. Prav nasprotno, ta neuspeh spodbuja razvoj strogega in kaznovalnega superega, ki v veliki meri temelji na arhaičnih slikah staršev, spojenih z vzvišenimi predstavami o sebi. V teh razmerah superego sestoji iz inotrojekcij staršev namesto iz identifikacij z njimi. Egu vsiljuje pretirano visoko merilo slave in uspeha, in ga obsoja z divjo okrutnostjo, kadar mu teh standardov ne uspeva doseči.«⁹ Slabitev avtoritete staršev in zunanjih sankcij nasploh – čeprav na veliko načinov slabi superego – paradoksalno krepi agresivne, diktatorske elemente v njem in tako otežuje bolj kot kdajkoli prej sprejemljivo zadovoljevanje instinktivnih želja. »Slabitev superega« v navidezno permissivni družbi je pravilneje razumeti kot kreacijo nove vrste superega, v katerem dominirajo arhaični elementi. Družbene spremembe, ki so otrokom otežile internalizacije starševske avtoritete, niso ukinile superega, temveč so predvsem okrepile vez superega s Tanatosom – to »čisto kulturo smrti«, kot jo je poimenoval Freud, ki proti egu usmerja serijo besnih, krutih kritik«¹⁰ In: »Rast birokracije ustvarja zapleteno mrežo medčloveških odnosov, daje poudarek socialnim spretnostim, razuzdani egoizem ameriškega Adama pa postaja ob tem povsem nevzdržen. Vendar pa birokracija hkrati razjeda vse oblike patriarhalne avtoritete in tako slabi družbeni superego, ki so ga tradicionalno predstavljali očetje, učitelji in duhovniki. Slabitev institucionalizirane avtoritete v navidez permissivni družbi pa ne vodi k »slabitvi superega« pri posameznikih. Namesto tega spodbuja razvoj strogega, kaznujočega superega, ki črpa večino svoje psihične energije, v odsotnosti avtoritarnih družbenih prepovedi, iz destruktivnih, agresivnih impulzov v idu. Nezavedni, iracionalni elementi v superegu začno gospodariti v njegovem delovanju.«¹¹

Torej: namesto s slabitvijo superega imamo opraviti z njegovo krepitvijo, z njegovo navezavo na infantilno agresijo in destruktivnost. Lasch tako upravičeno trdi, da »arhaični elementi vedno bolj dominirajo v personalni strukturi«.¹² Prav tu – in ne v nekakšnih emancipatoričnih potencialih in podobnem – gre iskati temeljno skrito tendenco neavtoritarne družinske socializacije. To pa med drugim pomeni tudi, da skrite tendence neavtoritarne dru-

žinske socializacije skozi narcisizem in infantilizem ohranjajo posameznika v tistih tipih odvisnosti, ki jih je posameznikom, socializiranim v tradicionalni buržoazni družini, v svojem psihičnem razvoju praviloma uspelo preseči. Ali, kot ugotavlja Lasch: »Odkar moderna družba podaljšuje izkušnjo odvisnosti v odraslo življenje, spodbuja milejše oblike narcisizma pri ljudeh, ki bi sicer sprejeli neizogibne omejitve, notranje samemu človekovemu položaju – z razvijanjem svojih starševskih in delovnih kompetenc. Hkrati pa, ko naša družba vedno bolj otežuje najdevanje zadovoljitve v ljubezni in delu, obkroža individua s sfabriciranimi fantazijami popolne zadovoljitve.«¹³ Ali povedano preprosteje: pri posamezniku, socializiranem v neavtoritarni družinski socializaciji, se kot dominantna uveljavi »tendenca uveljaviti odvisnost kot način življenja«.¹⁴ Prav ta tendenca pa je tudi tista, ki ima najpomembnejše in najizrazitejše, da ne rečemo celo usodne politične razsežnosti. Šteti jo gre za najpomembnejšo skrito politično tendenco neavtoritarne družinske socializacije.

Kot je torej moroče videti, imamo na tem mestu že opraviti s prav posebnim »obratom logike kontinuitete«: kot odsotnost kaznovanja v socializaciji ne odpravlja strahu pred kaznijo, temveč ga, nasprotno, krepi, (ali kot pravi Lasch: »Izginjanje starševske avtoritete prej krepi kot ublažuje otrokov strah pred kaznijo, ker ga mnogo bolj tesno kot kdajkoli prej enači z nastopom arbitrarnega, prepeljavaljočega nasilja«¹⁵), tako tudi odsotnost avtoritete v družinski socializaciji ne povečuje neodvisnosti, ali celo emancipacije od nje, temveč prav nasprotno – povečuje lojalnost, da ne rečemo celo služnost le-tej. Težnja spremeniti odvisnost v način življenja tu namreč povsem neposredno meri na avtoriteto: v način življenja se torej spreminja odvisnost od avtoritet.

Ta trditev pa je navidez v protislovju z našo izhodiščno postavko, da je za sodobno neavtoritarno družino značilna odsotnost avtoritet. Zato je treba tu dodati neko precizacijo: ko Lasch govori o izginjanju avtoritet, misli na izginjanje tradicionalnih tipov avtoritet. Z njihovim izginjanjem se sicer res ustvari videz osvobojenosti od avtoritet, vendar pa je to zgolj videz. Tradicionalne avtoritete je namreč nadomestil nov tip avtoritete, ki jo Lasch imenuje terapevtski tip avtoritete.¹⁶ »Navidez egalitaren in antiavtoritar, je ameriški kapitalizem odrgel duhovniško in monarhično hegemonijo zgolj zato, da jo je nadomestil s hegemonijo poslovnih korporacij, menežerskih in strokovnih razredov, ki upravljajo korporacijski sistem, in s hegemonijo države.«¹⁷ Nov tip avtoritete je tip »svetovalcev«, »zaupnih oseb«, »prijateljev«.¹⁸ In ko govorimo o tendenci spremeniti odvisnost od avtoritet v način življenja, gre za to, da se v način življenja spreminja prav odvisnost od tega tipa avtoritete.

Politične razsežnosti tovrstnih učinkov neavtoritarne socializacije so več kot očitne že iz tega, kar smo povedali doslej. Posebej poudarimo le še dvoje: najprej dejstvo, da neavtoritarno socializirani posamezniki nenasitno hlepijo po vodji, in nato še odprtost za sprejemanje zunanjih prisil. Glede prvega naj najprej navedemo ugotovitev Heinza Kohuta: »Nezavedno fiksirane na idealizirani objekt jaza, za katerim stalno hrepenijo ... takšne osebe trajno iščejo mogočne zunanje sile, katerih podpore so potrditve za njihov poskus, pridobiti si moč.«¹⁹ Otto Kernberg ugotavlja podobno: tako socializirani posamezniki »pogosto občudujejo kakšnega heroja ali slavno osebo«,²⁰ ker na ta način »izkusijo sebe kot del te slavne osebe«.²¹ In še: tako socializirani posamezniki »se bojijo ne pripadati skupini velikih in močnih«.²² Kar pa se tiče njihove druge tendence, naj zadošča kar Lascheva ugotovitev: »Taka oseba bi prav rada zamenjala ... svojo svobodo oblikovanja novih vlog za kakšno obli-

ko zunanjega diktata – kolikor bolj nasilnega, toliko bolje.«²³

Če povzamemo: vse povedano se očitno steka v ugotovitve, da med političnimi učinki neavtoritarne družinske socializacije prevladajo njene skrite tendence in vsebine; prav te tako socializiranega posameznika v političnem smislu skorajda brezizhodno zavezujejo avtoritarnim političnim praksam in gibanjem;²⁴ na to nekateri avtorji vežejo tezo o novem totalitarizmu.

4.

Če torej neavtoritarna družinska socializacija v okviru nuklearne družine nikakor ne more preseči avtoritarnim rešitvam zavezanih obrazcev, se vendarle zastavlja vprašanje, ali ti neugodni učinki morda ne izhajajo toliko iz neavtoritarnosti, temveč predvsem iz dejstva, da se neavtoritarni obrazci socializacije realizirajo v okviru nuklearne družine, ki je v svojem jedru zastarela, konservativnim tendencam zavezana socializacijska enota. Zastavlja se vprašanje, ali morda neavtoritarna socializacija zunaj družine vendarle ne bi mogla doseči drugačnih, če ne celo nasprotnih rezultatov. Gre torej za pričakovanje, da bi neavtoritarni socializaciji uspelo preseči totalitarne dimenzije zunaj okvirov nuklearne družine – torej v tako imenovani **podružbljeni socializaciji otrok**.

Prav zato si je treba nekoliko podrobneje ogledati še rezultate, ki so jih neavtoritarni tipi socializacije dali v radikalno podružbljenih tipih socializacije. Vzeli bomo dva najbolj ilustrativna primera: kibuce²⁵ in komune²⁶. Ne da bi se spuščali v podrobnejšo analizo obeh primerov, naj navedemo le tiste ugotovitve, ki so bistvene za našo razpravo. Tipična socializacijska situacija v **komunah** je sicer res neavtoritarna, jo pa spremlja še nekaj drugih značilnosti: »Otroci so izpostavljeni bizarnim in pogosto nevarnim eksperimentom, obstaja nestabilnost v vseh odnosih, pomembnih za otroka, zanemarjenost in nevroze, otroci trpijo vse vrste psiholoških in emocionalnih prikrajšanj.«²⁷ Kombinacija navedenih učinkov pa kljub eksplicitni odsotnosti avtoritet ni okrepila antiavtoritarnih, temveč prav nasprotno, okrepila je avtoritarne tendence v posameznikih. »Komuna naj bi dala nov tip človeka, osvobodjenega egoizma, za katerega se je pričakovalo, da bo nenaklonjen buržoaznemu načinu življenja in pripravljen živeti v kolektivnih strukturah skupnih občutkov in deljene odgovornosti. To gibanje je bilo močno antiindividualistično in, kar je dovolj logično, napadalo je moderni individualizem buržoazne družine. Z življenjem v komuni, znotraj skupne ekonomije, so člani komune poskušali doseči kolektivno zavest, ki bi bila radikalno drugačna od stare, kreirane skozi individualistične vrednote buržoazne družine. Protidemokratska nagnjenja teh skupin bi nas ne smela presenečati. Prav zares – daleč od tega, da bi izoblikovale neavtoritarne osebnosti, o katerih so sanjali njihovi izvorni preponentje, so bile komune zadnjih desetletij ena od najbolj rigidno avtoritarnih in destruktivnih gibanj našega časa.«²⁸ Skorajda bi lahko rekli, da se je ponovila Lascheva zgodba. In to tako zelo, da se upravičeno zastavlja vprašanje, ali pri neavtoritarni socializaciji v okviru komun nimamo opraviti le s skrajno različico narcisistične socializacije, kot jo je opisal Lasch.

In kakšen je nauk kibucov? **Kibuci** se od komun razlikujejo predvsem po količini in kvaliteti skrbi, ki jo posvečajo socializaciji otrok. »Kibuci so zanimivi predvsem zato, ker se – kot se strinjajo vsi opazovalci – otrokom posveča izredna skrb in ker je kibuce mogoče znotraj meja njihovega lastnega kolektivismu opisati kot na otroke osredotočeno skupnost. Z drugimi besedami, po vseh profesionalnih merilih in po merilih zdravega razuma gre tu res za zelo dobro otroško nego.«²⁹ Tudi opis povprečnega otroka v kibuzu se bi-

stveno razlikuje od tistega iz komune. »In, kot je mogoče pričakovati, so otroci iz kibucev zdravi, emocionalno stabilni in nadpovprečni v svojem intelektualnem razvoju.«³⁰ Toda tudi navidez popolnoma uspešni podružbljeni neavtoritarni socializaciji ne uspe preseči zavezanosti avtoritarnim socializacijskim učinkom: le da se tu kot vrhovna avtoriteta vzpostavi lastna skupnost, lojalnost do nje pa se uresničuje skozi konformizem. »Če že hočete, z njihovi mi osebnostmi ni nič narobe. Vprašanje je zopet enkrat: katera vrsta osebnosti se razvija v teh pogojih in katere vrste vrednot interiorizirajo ti otroci? Odgovor je povsem jasen: Tako osebnost kot vrednostni sistem sta poudarjeno kolektivistična in konformistična. To so individui, katerim je izjemno težko postaviti se zoper svojo skupino, katerim je zelo težko razviti svoje lastno notranje življenje zunaj sfere kolektivne dejavnosti, in ki zelo pogosto težko eksistirajo v katerikoli manj kolektivistični situaciji (kakršna je v preostalem delu izraelske družbe, zunaj kibucev). Sklep je seveda mogoče postaviti le v 'če/potem' različici: če ima kdo takšne konformistične individue za zaželjene, potem predstavlja kibuc enega najboljših proti-idealov buržoazni družini; če ne, potem kibuci zgolj služijo pojasnitvi, zakaj buržoazna družina še naprej predstavlja matriko individualne avtonomije.«³¹

Naj omenimo le še to, da so bili ti učinki znani tudi že Laschu, ki prav dobro ve, da podružbljanje socializacije, pri njem poimenovano kot »transfer funkcij«,³² korelira ne le s slabšanjem skrbi za otroke, temveč tudi z drugimi že navedenimi učinki narcisistične socializacije.

5.

V kaj se vsi nanizani dokazi in ugotovitve o skritih političnih tendencah neavtoritarne družinske socializacije stekajo, je več kot očitno. »Logika kontinuitete« je poražena – bistveni politični učinki neavtoritarne družinske socializacije ne izvirajo iz vidnih, sicer navidez »nepolitičnih« dimenzij le-te, temveč iz tistih »nepolitičnih« vsebin te socializacije, ki so skrite in prikrite.

Seveda moramo vsaj omeniti tudi posledice navajanih rezultatov. Med najpomembnejše sodi gotovo proučevanje skritih političnih tendenc tradicionalne buržoazne avtoritarne družinske socializacije. Ta proučevanja pa so povzročila še en zlom »logike kontinuitete«: skozi njih se je namreč reafirmirala tradicionalna buržoazna družinska socializacija kot tisti tip družinske socializacije, ki ima z vidika politične socializacije bistvene demokratične učinke. In če Lasch o teh prikritih demokratičnih tendencah buržoazne družinske socializacije govori bolj ali manj eksplicitno, potem Brigitte in Peter Berger ta problem razdelata povsem eksplicitno. Naj navedemo le nekaj njunih najbistvenejših ugotovitev: »družina, in prav posebno buržoazna družina, je nujni socialni kontekst za vznik avtonomnih individuov, ki so empirična osnova za politično demokracijo.«³³ »Zgodovinsko gledano je bila buržoazna družina predhodnica tega, kar danes poznamo kot demokracijo. Opozorili bi tudi, da buržoazna družina v svojih tipičnih dimenzijah lahko preživi pod nedemokratičnimi ali celo totalitarnimi političnimi ureditvami; dokazi iz komunističnega sveta kažejo, kako postane družina ekstremno pomembna za individue, ki želijo ohraniti kakršenkoli občutek za osebno avtonomijo ali vrednote v odnosu do vseobsegajoče države. Toda zelo močno dvomimo, da je res tudi nasprotno: to je, močno dvomimo, da demokracija lahko preživi buržoazno družino.«³⁴ »Nismo slepi za napetosti in nezadostnosti buržoazne družine. Zavedamo se njene družbenozgodovinske relativnosti in ne želimo je absolutizirati na katerikoli konservativni način. Vendar pa hkrati verjamemo, da danes ni nobe-

ne življenja sposobne alternative buržoazni družini, ki bi zagotovila takšno odraščanje otrok, da bi ti otroci imeli dobre možnosti za to, da postanejo odgovorni in avtonomni individui ...»³⁵

V skladu z vsem povedanim se Bergerjeva tudi povsem odprto izrekata za krepitev avtoritete staršev v družinski socializaciji. »Druga možna rešitev je v iskanju poti, ki bi ponovno okrepile emocionalni in moralni primat družine. Politično to pomeni ponovno okrepitev avtoritete staršev katerega koli razreda tako nasproti šoli kot mladinski kulturi ... To je seveda tudi tista rešitev, ki bi jo pozdravili sami.«³⁶ Lasch pa je tu bolj skeptičen: po njegovem mnenju socializacijskih obrazcev tradicionalne buržoazne družinske socializacije danes ni več mogoče oživiti.

6.

Če skušamo vse povedano strniti, potem bi morali poudariti vsaj tole: 1. da pri presojanju političnih učinkov družinske socializacije (verjetno pa to velja tudi za delovanje drugih agensov socializacije) bolj kot eksplicitno politično učenje odloča t. i. implicitna politična socializacija, v okviru le-te pa njene skrite tendence in vsebine; 2. da analiza, ki upošteva vse navedene vidike za primer avtoritarne in neavtoritarne družinske socializacije prav na ravni skritih tendenc kaže nekatere celo presenetljive rezultate; 3. vse to pa pomeni, da je treba »logiko kontinuitete« uporabljati posebej previdno, kajti bolj kot na ravni vidnih velja na ravni skritih tendenc družinske socializacije.

Seveda se mora vsakdo odločiti sam, na katero stran – Laschevo, Bergerjevo ali katero tretjo – se bo v navedenih dilemah postavil. Vendar pa je ne glede na to odločitev jasno nekaj drugega: da se zastavlja vprašanje, ali ni prišel čas za ponovni premislek o političnih učinkih tako avtoritarne kot tudi neavtoritarne družinske socializacije. Posebej seveda z vidika njunih skritih tendenc.

OPOMBE

- 1 T. W. Adorno idr.: *The Authoritarian Personality*. Izvirnik je izšel leta 1950; sami smo se posluževali izdaje: New York: W. W. Norton and Company, 1982.
- 2 Lasch Christopher: *The Culture of Narcissism*. New York: Warner Books, 1979.
- 3 Ibid., str. 305.
- 4 Ibid.
- 5 Ibid., str. 297.
- 6 Ibid., str. 300.
- 7 Ibid., str. 322.
- 8 Primerjaj ibid., str. 304–305.
- 9 Ibid., str. 305.
- 10 Ibid., str. 306.
- 11 Ibid., str. 40.
- 12 Ibid., str. 41.
- 13 Ibid., str. 389–390.
- 14 Ibid., str. 388.
- 15 Ibid., str. 308.
- 16 Ibid., str. 310 in drugje.
- 17 Ibid., str. 370.
- 18 Ibid., str. 310.
- 19 *The Analysis of Self*. New York: International Un. Press, 1971, str. 84.
- 20 *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. New York, Jason Aronsson, 1975, str. 234.
- 21 Ibid., str. 236.
- 22 Ibid., str. 234.
- 23 C. Lasch: *The Culture of Narcissism*, op. cit., str. 179.

- 24 Vendar ta zavezanost po Laschu ne velja le za posameznike, Lasch isto vrsto zavezanosti ugotavlja tudi tam, kjer bi to najmanj pričakovali: namreč pri (navidez) radikalnih političnih gibanjih. S tem v zvezi pravi: »Strategije narcisističnega preživetja se danes predstavljajo kot emancipacija od represivnih pogojev preteklosti. S tem spodbujajo 'kulturno revolucijo', ki reproducira najslabše oblike kolapsirajoče civilizacije, katero naj bi kritizirala. Kulturni radikalizem je postal tako moden in tako učinkovit v podpori, ki jo nehotе daje statusu quo, da mora vsaka kritika sodobne družbe, ki želi prodreti izza videza, kritizirati istočasno večino tistega, kar trenutno sodi pod naziv radikalizma. Mnogo radikalov še zmeraj zlija svoj bes proti avtoritarni družini, represivni seksualni morali, cenzuri tiska, delovni etiki in drugim temeljem buržoaznega reda, ki so že bili oslabljeni ali celo odpravljeni z razvojem kapitalizma samega. Ti radikali ne vidijo, da 'avtoritarna osebnost' nič več ne predstavlja prototipa ekonomskega človeka. Ekonomski človek sam se je namreč umaknil psihološkemu človeku našega časa...« (prav tam, str. 21–22).
- 25 S tem v zvezi primerjaj npr.: O. Bettelheim: *Children of the Dream* (New York: MacMillan, 1969); Spiro Melford E.: *Kibbutz* (New York: Schocken Book, 1970) in *Children of the Kibbutz* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1958).
- 26 S tem v zvezi primerjaj npr.: Kanter Rosabeth M.: *Commitment and Community: Communes and Utopias in Sociological Perspective* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1972), Rothchild John, Berns Wolf Susan: *The Children of the Counter Culture* (Garden City, New York: Doubleday 1976), Katz Elia: *Armed Love* (New York, Holt 1971).
- 27 Brigitte In Peter L. Berger: *The War over the Family* (London etc.: Hutchinson, 1983), str. 158
- 28 Ibid., str. 173.
- 29 Ibid., str. 158.
- 30 Ibidem.
- 31 Ibidem. Pri navedenem opisu gre seveda dodati, da tako opisana socializacija v kibucih predstavlja skrajni tip other-directed socializacije.
- 32 C. Lasch: *The Culture of Narcissism*, op. cit., str. 290.
- 33 Brigitte and Peter L. Berger: *The War over the Family*, op. cit., str. 172.
- 34 Ibid., str. 178.
- 35 Ibid., str. 167. Seveda gre opomniti, da je nakazana navezava avtonomnosti in politične demokracije neprecizna. Za precizacijo problema bi bilo nujno navesti problem simbolne identifikacije; šele tako se namreč problem avtonomnosti konkretizira (kajti pri problemu avtonomnosti gre za tipe avtonomnosti, ki so hkrati tipi podreditve), protislovnost simbolne identifikacije pa razreši tudi problem tistega, kar je v tradicionalni buržoazni družini self-directed tipa (na ta tip družine namreč Bergerjeva mislita, ko govorita o buržoazni družini) tisto, kar preprečuje popolno vtopitev v konformnost določenih socialnih skupin ali družbe in države v celoti.
- 36 Ibid., str. 161–162.